

АҚЫН ӘЛМАҒАМБЕТ ОСПАНҰЛЫ – «АЙҚАП» ЖУРНАЛЫНЫҢ АВТОРЫ

Жетпісбай Бекболатұлы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қоғаммен байланыс және жарнама кафедрасының доценті, экономика ғылымдарының кандидаты

Статья посвящена творчеству поэта-просветителя Алмагамбета Оспанұлы, активно сотрудничавшего с журналом «Айқап» и газетой «Қазақ». Анализируются поэтические произведения А.Оспанұлы о прогрессе и демократии, нравственности и добре.

This article is dedicated to the poet-educator Almagambet Ospanuly, who contribute to a magazine «Aikap» and newspaper «The Kazakh». The poetic works of A.Ospanuly about the progress and democracy, morality and kindness are analysed.

Ұлт көсемі Ахмет Байтұрсыновтың бағалауынша жиырмасыншы ғасырдың басында «халықтың көзі, құлағы һәм тілі» болған «Қазақ» газетінің 1917 жылғы 11 маусымдағы №233 санында «Бостандық» мектебі» атты мақала жарық көрді. Авторы-мұғалім Әлмұхамет Оспанұлы. Мақалада қазақ даласындағы оқу-ағарту, жаңа тұрпаттағы мектептер ашу мәселесі көтерілген. Тұңғыш жалпыұлттық басылымға ат салысқан қайраткерлердің есімдері бүгінгі таңда байсалды зерттеу нысанына айналып отырғандықтан, жоғарыда аты аталған Ә.Оспанұлы кім болған деген орынды сауал туындайды, енді соған тоқталайық.

Ақын, ағартушы Әлмағамбет (азан шақырып қойған аты-Әлмұхаммед) Оспанұлының есімі ұлт көсемдері Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов ақталғаннан кейін ғана ел арасына тарай бастаған тұлғалардың бірі. Торғай уезі, Тосын болысында 1886 жылы

өмірге келген Әлмағамбет саналы ғұмырын имандылық ілімін насихаттауға, ұстаздыққа арнаған, саяси мекемелердің бақылауында болып, өмірінің көп бөлігін қуғын-сүргінде өткізген.

Әлмағамбет Оспанұлының өлең-жырлары елді адамгершілікке, оқу-білімге, ынтымақ-бірлікке үндейді. «Шығармалары бүгінде ғылыми тұрғыдан зерделене бастаған ерейментаулық Олжабай Нұралыұлы, батпақаралық Файзола Сатыбалдыұлы, тарбағатайлық Әрімжан Жанұзақұлы сынды Алаш ақындары шоғырында торғайлық Әлмағамбет Оспанұлының есімі де

ерекше ілтипатпен аталады», деп түйіндейді белгілі ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Айгүл Ісімакова. Зерттеуші А.Ісімакова Әлмағамбет ақынның өмір жолы жайлы былай деп жазады: «Әлмағамбет 13 жасында Торғай қаласындағы 4-класстық орыс қолөнер мектебіне түсіп, «ағаш ұстасы» деген мамандық алып шығады. Содан кейін 17 жасында осы Торғай қаласындағы 6 жылдық орыс мектебінің 4-класына қабылданып, оны 1905 жылы бітіреді. Қаражат жинап, 1911 жылы Троицк қаласындағы Зейнолла ишан салдырған «Расулия» медресесіне түседі. Оқи жүріп, «Айқап» журналына, «Қазақ» газетіне өлеңдерін бастырып, мақала жазып тұрады. «Сол медресіні бітіргеннен кейін Уфа шаһеріндегі мүрсе Ғалиға барып, оқуға талап етіп жүргенімде 1916 жылғы июнь Жарлығы шығып, 31 жасымда приемға ілігіп, туған жерге қайтып келіп, арапша оқудан да тоқтап қалдым»-деп жазады ақын. Бұл жердегі мүрсе Ғали-Ғалия медресесі. 1917 жылы туған жері-«Бестау», «Суықбұлақ», «Шилі» маңындағы, «Үшқарасу» басындағы мешітті «Бостандық» мектебі деп атап, ауыл балаларына орысша-қазақша білім бере бастайды. Осы мешіт-мектепте үлкендер жағы ғибадатты жалғастыра береді. Халық Әлекеңді мешітке-имам, ал мектепке-мұғалім етіп сайлайды. Мектеп-мешітке «Бостандық» деген ат берілуіне орай жұрт үлкен той жасайды» («Жұлдыз» журналы, 2011, №4).

Ақын-ағартушы «Қазақ» газетіне жазып отырған мектеп те-осы «Бостандық» мектебі.

1920 жылы Орынбордағы ағарту бөлімі мешіт-мектепті қазақ тіліндегі бастауыш мектеп етіп, осында үш айлық курс ұйымдастырады, Торғай уезі бойынша осы «Бостандық» мектебінен 75 адам мұғалімдік куәлік алып шығады. Әлекең сол курста А. Байтұрсыновтың емлесін алғашқылардың бірі болып қолданып, сабақ береді. Мұнымен бірге губерниялық басқармаға өтініш беріп, Шилі басынан кооперация ашып, оны басқаруды да қоса атқарады.

Қостанай облысы Жанкелдин аудандық ардагерлер кеңесінің төрағасы Орекен Алмат мынадай деректер келтіреді. «1925 жылдың аяғында Торғай қаласында діни үлкен жиналыс болып, сол мәжілісте әйгілі Нәуен хазірет жасының ұлғайып, денсаулығының нашарлауына байланысты өзін мұхтасифтік жұмыстан босату туралы өтініш жасайды. Торғай уезіне қарасты 13 болыстан келген дін қайраткерлері мен 54 мешіттің имамдары Нәуен хазіреттің өтінішін қанағаттандырады. Оның орнына бір ғана Әлекеңнің кандидатурасы ұсынылады. Жиналысқа қатысушылардың кейбірі «Нәуен хазірет мұхтасифтікке өз інісі Әлмұхамедті ұсынды» деп сын пікірлерін айтады.

Сонда Нәуен хазірет тұрып, «ұсынғыларың келген адамды ұсыныңдар»- дейді. Сөйтіп екі адам дауысқа түседі. Бірі Әлекең. Екіншісі тағы бір кісі. Алғашқы дауыс беруде Әлекең көп дауыс алады. Екінші жақ қоярда қоймай екінші және үшінші рет дауысқа салдырады. Үш рет дауыс беруде де Әлекең жеңіске жетеді де 1926 жылдың басында, қаңтар айында Уфа қаласындағы мұфтиятқа барып, өзін Торғай уезінің мұхтасифтігіне бекіткен жарлығын алып қайтады. Сөйтіп Әлекең 1925 жылдың аяғынан 1929 жылдың соңына дейін Торғай үйезінің мұхтасибі болып адал қызмет атқарады. Діни жұмыстарды жақсы жолға қояды. Уездегі 54 мешіт пен 4 медресенің дінімізді өркендетуге лайықты үлес қосуын қамтамасыз етеді. Үйездегі болыстарды үнемі аралап, мешіт-медреселердегі жүргізіліп жатқан жақсы жұмыстардың барысын қадағалап, бақылап отырады».

*Отырғандар: солдан оңға қарай бірінші Сәдуақас Ғылмани
Түрегеп тұрғандар: солдан оңға қарай бірінші Әлмағамбет Оспанұлы*

Әлмағамбет Оспанұлы ХҮІІІ ғасыр басында қазақ-қалмақ-орыс жұрттарының тарихи келешегін айқындаған әскери-саяси оқиғалар аренасынан өзіндік орын алған Тұрлығұл Қошқарұлының ұрпағы. Тұрлығұл ұрпақтары дін мен руханиятта, өнер-білім, әдебиет пен ғылымда арттарына елеулі із қалдырған. Тұрлығұл және оның туған інісі Шақшақ Жәнібек Торғай өңіріне Түркістаннан хорасан қожы Хаши абызды әкеліп, мұсылманша білім беруді жолға қояды, имандылық ілімінің қанат жаюына мұрындық болады. Тұрлығұл балалары парасат жолына қызмет етуге саналы ғұмырларын арнаған. Және олар ағартушылық жолға жан-жақты да тиянақты білім алып, қомақты рухани байлық жинақтап барып түскен. Мәселен, Тұрлығұл Мәшей баласы дәмолла Ханафия Бұқарада және Меккеде медресе бітіріп, 1840-1845 жылдары Торғайдағы Қошалақ құмының «Тұз» деген жерінде мешіт салып, дәріс берген. Сол мешіт-медреседе Оспан қожы, дәмолла Кәтен, Ахат ишан, Жүзбай қажы, Байту молда сияқты белгілі діни ғұламалар білім алған. Дәмолла Ханафия Меккеге екінші рет барғаннан қайтып оралмай, Жаннатұл Мұғаллада жерленген. Меккедегі оның қабірінің басында құран бағыштағанын торғайлық белгілі өлкетанушы Ғазиз қажы Әмірханұлы өзінің «Торғай дала-

сында ислам дінінің таралуы жайлы қысқаша мағлұмат» атты еңбегінде жазып кеткен.

Ақын өлеңдері «Айқап» журналында жарияланып тұрған. Журналда 1911 жылы басылған «Қазағыма» деген өлеңінде былай деп жазады:

Қараңғы надан елдің күні құрсын,
Бұралқы қадірі жоқ иттен жаман.
Кел, қазақ, надандықтан қоштасалық,
Қайрылмас қанша айтқанмен кеткен заман,
Жастарды жасөспірім, жаңа талап,
Сақталық бұл адасқан беттен аман.

Әлмағамбет Оспанұлы шәкірт кезінде жазған «Қатар-құрбы қазақ жастарына» атты өлеңінде ел басындағы ауыр халді былай суреттейді:

Тыңдашы, Сіз де азамат, құрбыларым,
Ұнаса мынау шаққан сізге зарым.
Көшке ермес көп құрбыма қыстамаймын,
Биті жоқ талағында туған жарым.

Тақырып халықтың халін, жұрттың қамын,
Талапты, ойлы, өткір туғандарын.
Халық үшін ойдағы мен бойдағыны,
Жұмсалық құрастырып қолда барын.

Жас сері, енді сенің сенерің кім,
Бар болса айтшы маған, түсі барын.
Байларға малы бар деп сенемісің,
Отырған үнем қылып іші-қарын.

Басшы ғып біздің халық бас иіп тұр,
Қасқырдай қарыс азу тісі барын.
Пара алып, би болыстар бөгіп жатыр,
Бұрмалап бұзықтардың дау мен шарын.

Халық үшін қаны қызып қайғыра ма,
Таласқан шарға түсіп, сатып арын.
Ерік бер, ескілерге жата берсін,
Қожа, ишан қолына ала молдаларын.
«Тоныңды битке өкпелеп отқа жақпа»,
Деген сөз бар емес пе, туғандарым.

Ал, «Өзіме айтқан тоқтау сөзім» деген өлеңі
ақынның азаматтық болмысын,
шығармашылық және саяси кредосын
бейнелейді.

Токта, сен Әлмұхамбет, тыңда кеңес,
Не үшін, деп құр қарысып, қылма егес.
Асықпа, аса сөйлеп, әліңді біл,
Осы сөз сенің сөйлер теңің емес.

Ойлашы, кім аяқтан қанағаттар,
Тұрғанда қара саба, сырлы тегеш.
Бұғалық, қайың құрық ілікпей тұр,
Оларға қарағанда сен білтегеш.

Сералин, Байтұрсынов, Дулатовтың,
Жаны ашып, жазған әуел жұмбағын шеш.
Сөйлесек, солардан соң суырылып,
Қалмассың болса өнерің сонда да кеш.

Тіліңді шалдыр-шүлдір оқуыңмен,
Білдім деп оны халыққа қылма сен пеш.
Соқтықпай жүр бай менен би-болысқа,
Япырмау бар ма, сенде сірә ақыл-ес.
Сенікі ілім де емес, ғылым да емес,
Жігіттік желіктірген жиырма бес.
Токта-токта!

Өлекеңнің отызыншы жылдары үшінші рет
айдалып бара жатқанда жазған «Жазушыдан
ақырғы сөз» деген өлеңінде оның болашаққа де-
ген сенімі бейнеленген. Назар аударыңыз:

Жазушы Әлмұхаммед Оспанұлы,
Тағдырға бой ұсынбақшы хақтың құлы.
Мұхтасиф үш ауданға болдым рас,
Жасқанып жасыра алман, сірә дә оны.
Ғылымның азды-көпті арқасында,
Халқымнан қадір-құрмет көрдім шыны.
Ырзамын әуелі Алла һәм халқыма,
Иншалла ұмытпасам керек мұны.
Жалпыға жалпақ келген бұл бір нәубат,
Демей-ақ жақсы-жаман, ұсақ-ірі.

Көреміз нәтижесін көппен бірге,
Тысқары топырақтан болсақ тірі.

Ақын туған жер, халық алдындағы азамат
борышы туралы былай деп толғайды:

Елудің шығып тұрсын екісіне,
Елу жыл енді саған жоқ қой жүрмек.
Із қалдыр аз да болса кейінгіге,
Тумақ—хақ және де хақ туған өлмек.

Өлекеңнің артында қалған мұра мол.
Олардың бәрі дерлік ақынның өз қолымен хатқа
түсіп, кітап болып (қолжазба түрінде) түптеліп,
мұқият сақталған. Әрине, еңбей қалған өлеңдері
де аз емес. Оларды көпшілік қауым бірден-
бірге көшіріп сақтаған. Бірақ, соларды әлі де
жинақтап, бір ізге түсіру қажет-ақ.

Ақынның «Қазақ шежіресі» атты тарихи
дастаны (1931) көркемдік және танымдық мәні
жоғары туынды. 1938 жылы жазылған «Арақ
туралы» деп аталатын поэма қазақ әдебиетінде
ішкілік сынды қоғамдық-әлеуметтік дертті
сынайтын бірден-бір көлемді дидактикалық
шығарма болып табылады. Әлмағамбет
Оспанұлының халыққа сіңірген еңбегін бүгінде
тәуелсіз еліміз лайықты бағалап отыр. Қазақстан
мұсылмандары діни басқармасының шешімімен
Арқалықтағы орталық мешітке Ә.Оспанұлының
есімі берілді. 2009 жылы «Қазақпарат» ба-
спасынан жарық көрген, ҚР Білім және
ғылым министрлігінің М.Әуезов атындағы
әдебиет және өнер институты әзірлеген «Қазақ
әдебиеттану ғылымы тарихының» 2-томында
Әлмағамбет Оспанұлы туралы (100-102 бет-
тер) толық мағлұмат келтірілген. Ал, белгілі
қоғам қайраткері, муфтиіміз Әбсаттар қажы
Дербісәлі хазіреттің «Ислам жауһарлары мен
жәдігерлері» және «Қазақстан мешіттері мен
медреселері» атты академиялық еңбектерінде
Файзолла Сатыбалдыұлы, Шақшақ Жәнібек тар-
хан, Тұрлығұл Мәшей баласы дәмолла Қанафия,
Сатыбалды ишан, Науан хазірет Нұртазаұлы,
Оспан қожа, дәмолла Кәтен, Шешенғараның
Ермағамбеті, Ахат ишан, Жүзбай қажы,
Байту молда, Жұмабай молда, Таласбай
қажы Жүзбайқажыұлы сияқты елге белгілі
ағартушылармен қатар Әлмұхаммед Оспанұлы
туралы да толымды деректер берілген.

Ақын-ағартушының тілшілік қызметі әлі
де зерттеуді, тың мәліметтермен молықтыруды
қажет етеді.